

WOJCIECH DZIEDUSZYCKI
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Oddział w Poznaniu

**PARK KRAJOBRAZOWY
„NADGOPLAŃSKI PARK TYSIĄCLECIA”
— JEGO ZASOBY ARCHEOLOGICZNE I STRATEGIA ICH OCHRONY**

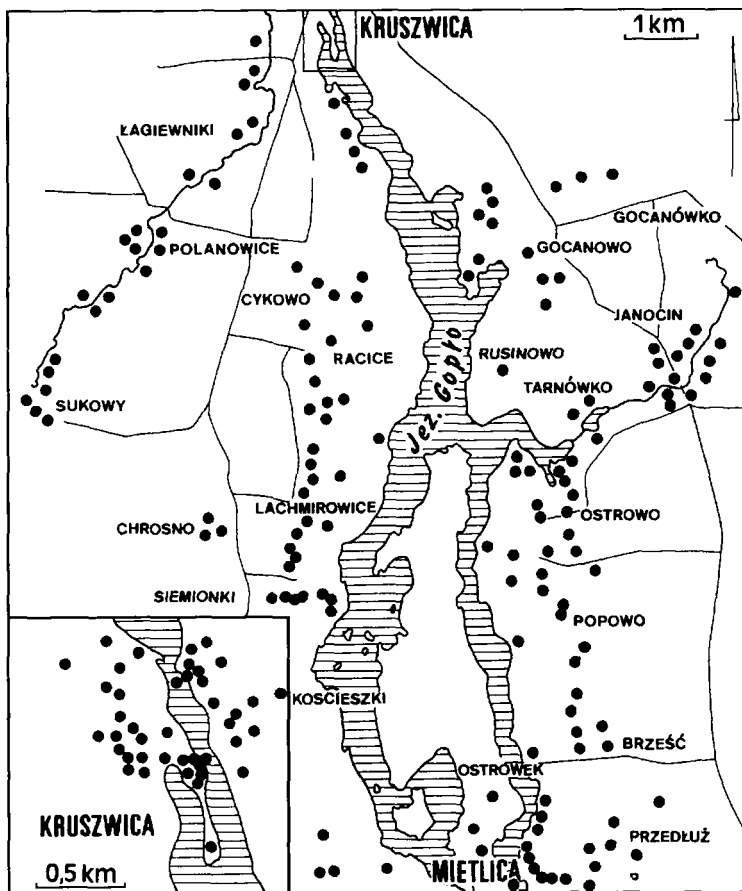
Park krajobrazowy Nadgoplański Park Tysiąclecia obejmując swym zasięgiem 8,9 tys. ha powierzchni zawiera zarazem w swoim obrębie unikatowe zasoby przyrodniczo-historyczne. O ile walory przyrodnicze Parku są ściśle chronione i ich wyjątkowe znaczenie jest eksponowane, o tyle mniej znane są cenne wartości jakie prezentują zalegające tu liczne relikty archeologiczne. Wiedza ogólna o pamiątkach przeszłości zamyka się przeważnie do wiadomości dotyczącej Mysiej Wieży w Kruszwicy łączonej z legendą o Popielidach.

Celem niniejszego artykułu było przedstawienie ważniejszych skupisk stanowisk archeologicznych usytuowanych w ramach Parku, w jego otulinie, oraz strategii ich ochrony. Dane te, zwłaszcza z centralnej części Parku zostały pozyskane głównie na drodze długoletnich, wielopłaszczyznowych badań (ryc. 1) prowadzonych przez Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk (dawniej: Instytut Historii Kultury Materialnej).¹

Najstarsze pozostałości na terenie Parku datuje się na paleolit schyłkowy (około 11 tys. lat p.n.e. — 8100 p.n.e.) Wówczas to klimat posiadający cechy subarktyczne powodował, iż dzisiejsze Kujawy porastała tundra o charakterze parkowym (Jankowska 1980). Na relikty obozowisk ówczesnych łowców reniferów natrafiono na półwyspie Ameryka koło Gocowa, na południe od Kruszwicy. Analiza odkrytych tam narzędzi krzemieniennych wykazała, że przebywała tu ludność kultury świderskiej (około 9500 – 8100 p.n.e.).

Następnie w aspekcie chronologicznym pozostałości działalności ludzkiej w regionie nadgoplańskim łączą się z okresami ocieplenia się klimatu w pierwszej połowie

¹ Najnowsza literatura dotycząca owych badań por. B. Dzieduszycka 1977, 1982, 1985, W. Dzieduszycki 1984a, 1984b, 1988, 1991/92/93, B. i W. Dzieduszyccy 1993, W. Dzieduszycki i M. Kupczyk 1993, P.M. Jagłowski 1991, K. Szamalek 1985, 1987, W. Szenicowa 1982

Ryc. 1. Stanowiska archeologiczne w centralnej części regionu nadgoplańskiego

holocenu. Wówczas to niższe partie dolnej terasy Gopła okupowane były przez ludność mezołityczną (około 8100 – 4500 p.n.e.). Charakterystyczne dla nie artefakty krzemienne odkryto w rejonie dzisiejszego półwyspu Ameryka, a także w Rusinowie, Kicku, Gocanowie, w Popowie (?).

Szersza antropogeniczna eksploatacja środowiska przyrodniczego Kujaw wiązała się z działalnością od około 4500 r. p.n.e. rolniczych społeczności kultur ceramiki

wstęgowej (L. Czerniak 1980). Ślady pobytu tych pierwszych rolników usytuowane były wzdłuż rynniny Gopła i jak się przyjmuje datować je można na okres około 4200 – 4000 p.n.e. Na pozostałości źródeł kultury materialnej wytworzonych przez przedstawicieli owej kultury natrafiono m.in. w Gocanowie, Rusinowie, Tarnówku, Łagiewnikach, Złotowie i in. Społeczeństwa te preferowały w zasiedleniu żyzne, czarne ziemie.

Z innych kultur ludności neolitycznej przebywającej w rejonie nadgoplańskim wymienić można kulturę amfor kulistych (około 3000 – 2200 p.n.e.) i kulturę pucharów lejkowatych (około 2700 – 2200 p.n.e.). Na obiekty osadnicze łączone z tymi kulturami natrafiono np. w Kruszwicy, Łagiewnikach, Polanowicach, Racicach, Siemionkach, Gocanowie, Ostrowie n/Gopłem, Złotowie i in.

Większe kompleksy osadnicze nad Gopłem powstały w czasach działalności tu grup ludności kultury łużyckiej w IV okresie epoki brązu — okresie halsztackim. Kompleksy te złożone były nieraz z kilku osad. Znane są m.in. z Kruszwicy, Lachmirowic, Ostrowa n/Gopłem, Gocanowa, Mielnicy. W samej Kruszwicy, na Ostrowie Rzępowskim w młodszej epoce żelaza (HaC/D) powstał gród wraz z siecią otaczających go osad (K. Szamałek 1985, 1987).

Bogato reprezentowany w obiekty archeologiczne jest również okres lateński (zwłaszcza późnolateński) i okres wpływów rzymskich. Na te czasy datuje się w regionie nadgoplańskim egzystencję wielu osad posadowionych w różnorodnych strefach przyrodniczych. Osadownictwo z tych okresów znane jest np. z badań wykopaliskowych rejonu Lachmirowic. Odkryto tam m.in. zespół osad, w tym stanowisko związane z wytopem żelaza. W pobliżu natrafiono na cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich. Pochodzą stamtąd unikatowe źródła kultury materialnej importowane z terenu Cesarstwa Rzymskiego (np. gliniana lampka oliwna, naczynie terra sigillata i in., B. Zielenka 1969/1970).

Inne cenne odkrycia poczyniono w zespołach badanych archeologicznie osad z owych okresów w Łagiewnikach i Polanowicach, zamieszkiwanych przez ludność kultury przeworskiej (B. Dzieduszycka 1982, W. Szenicowa 1982).

Osobną kategorię znalezisk stanowiły skarby monet rzymskich oraz pojedyncze okazy numizmatyczne. Natrafiono na nie m.in. w Kruszwicy, Polanowicach, Tarnówku, Złotowie i in.

Badania poczynione w regionie nadgoplańskim pozwoliły na lokalizację stanowisk z omawianych okresów w takich miejscowościach, jak: Kobylniki, Kruszwica, Gocanowo, Ostrowo n/Gopłem, Popowo, Złotowo, Mietlica, Skulska Wieś, a także po zachodniej stronie Gopła — w Rzepowie, Łagiewnikach, Polanowicach, Racicach, Lachmirowicach, Rzeszynku, Łuszczewie (B. Dzieduszycka 1977).

Doniosłe znaczenie dla regionu w zakresie przemian środowiska przyrodniczego i kulturowego posiadało osadnictwo wczesnośredniowieczne. Na jego najstarszy horyzont datowany na VI – VII w. natrafiono w Kruszwicy, Polanowicach (B. Dzieduszycka 1982). W późniejszym okresie formowania się struktur plemiennych Goplan w VIII – IX w. większe skupiska osadnicze grupują się w rejonie dzisiejszej Mietlicy i Kruszwicy. W Mietlicy powstał ponadto w IX/X – pocz. X w. — ośrodek grodowy otoczony kompleksem osad. Uznaje się za możliwe, że właśnie tu kształtowało się centrum plemienne Goplan, wspomnianych przez Geografa Bawarskiego, około połowy IX w. (B. Dzieduszycka 1985).

W okresie między 2 poł. X w., a początkiem XI w. wzniesiony został państwowy ośrodek warowny w Kruszwicy (Wzgórze Zamkowe, Przygródek, W. Dzieduszycki 1984a, 1984b). Był on w XI w. jedną ze stolic państwa (*sedes regni principales*) odwiedzanych przez panującego i jego dwór. Odgrywał też rolę ośrodka interregionalnego w zakresie administracji państwowej, a także spełniał funkcję centrum militarnego, kultowego (kościół p.w. św. Wita), gospodarczego. W tym czasie powstają nowe osady służebne zamieszkiwane przez ludność mającą zapewnić utrzymanie ośrodka państwowego (Kobylniki, Niewodniki, Łągiewniki i in.). W Kruszwicy też prawdopodobnie istniało w 1 poł. XII w. krótkotrwałe biskupstwo przeznaczone do misji pomorskich (G. Labuda 1968, s.19 n.).

Liczne stanowiska wczesnośredniowieczne z tego okresu (X—XII w.) zlokalizowane zostały wzdłuż całej rynnny goplańskiej. Skupiska osadnicze odkryto w rejonie Gocanova, Ostrowa n/Gopłem, Polanowic — Łągiewnik, Racic, Lachmirowic i in. Na uwagę zasługują również często przypadkowo znajduwane skarby. Jeden z nich pochodzi z Kruszwicy i złożony był ze srebrnych półbrakteatów z Hedeby — datowanych na około 1000 r. (J. Slaski, S. Tabaczyński 1959, S. Suchodołski 1974). Inny pochodzi z Racic (Baranova) i został odkryty w 1880 r. podczas prowadzonych tam prac ziemnych. Odkryciem przypadkowym w 1900 r. był skarb srebrny wagi ponad 550 g z Ostrowa n/Gopłem, datowany po r. 1055. W jego skład wchodziło około 200 monet, w tym m.in. Mieszka I, okazy czeskie (Bolesław I i in.), angielskie, niemieckie, węgierskie, ponadto placki srebrne, ozdoby. Z miejscowości tej pochodzą także i inne źródła kultury materialnej takie jak: miecz żelazny, topór, czekan, wytwory z poroża i in. stanowiące znaleziska luźne (W. Hensel i Z. Hılczler-Kurnatowska 1972, s. 308 n.).

Na terenie Nadgoplańskiego Parku Tysiąclecia znajdują się również liczne pozostałości osadnictwa późnośredniowiecznego i nowożytnego. Wspomnieć można, że wraz z budową w 2 poł. XIV w. zamku — siedziby kasztelana w Kruszwicy posiadowanego na miejscu dawnego grodu (Wzgórze Zamkowe, Mysia Wieża), a także wraz z działalnością miasta lokacyjnego położonego na zachodnim brzegu Gopła powstawała wielka własność możnowładcza. Zakładano nowe wsie, dwór będący stabilnym elementem włości państwowych (królewskich, starostwa), kościelnych i rycerskich. Charakterystyczną cechą ówczesnego osadnictwa było jego wycofanie się poza bezpośrednie sąsiedztwo jeziora, co spowodowane zostało kolejną transgresją wód Gopła (B. Dzieduszycka 1985).

Przestawione powyżej w formie skrótovej zasoby historyczne Parku wymagają szczególnie ochrony ich substancji zabytkowej. Strategia tej ochrony w regionie nadgoplańskim powinna być realizowana w aspektach naukowych, konserwatorskich i popularyzatorskich. Do jej realizacji konieczny byłby więc już stosowany nad Gopłem w odniesieniu do zasobów przyrodniczych monitoringowy system rejestracji zmian zachodzących w zakresie przeobrażeń terenów stanowisk archeologicznych objętych działalnością ludzką. Ochroną i naukowym dozorem powinny być objęte wszystkie stanowiska, a w nich warstwy kulturowe i obiekty zawierające cenny materiał źródłowy. Dotyczyć to powinno także zabytków architektonicznych np. kolegiaty kruszwickiej, czy też ruin zamku Kazimierza Wielkiego w Kruszwicy i innych budowli (dwory, zabudowa folwarczna). Szczególne znaczenie ochrona ta posiada dla kompleksu sta-

nowisk archeologicznych w Kruszwicy, które potencjalnie mogą być narażone na destrukcję, a więc np. dla Ostrowa Rzepowskiego z grodem ludności kultury łużyckiej, Wyspy Grodowej, Przygródka i in. Ochroną otoczony powinien być także bezpośredni pas pobrzeży Gopła zawierający najstarsze ślady pobytu tutaj grup późnopalaeolitycznych i mezolitycznych. Dotyczy to również i dalej położonych od pobrzeży Gopła terenów Łagiewnik, Lachmirowic, Racic, Gocanova, Ostrowa n/Gopłem, Złotowa, Mietlicy, Ostrówka i in.. gdzie zlokalizowane są unikatowe stanowiska archeologiczne datowane od neolitu po nowożytność.

Szczególną troskę w zakresie ochrony powinno się wykaazać w stosunku do grodu Goplan w Mietlicy i sieci otaczających go osad. Jest to bowiem jedyny tego typu relikw w omawianym regionie. Zlikwidowana powinna zostać też uprawa rolnicza prowadzona na jego majdanie.

W publikacjach dotyczących Parku, w działalności popularyzatorskiej powinno się szczególnie akcentować to, iż owe relikw archeologiczne stanowią niepowtarzalny na równi a przyrodniczymi walor regionu, zwłaszcza, że pochodzą one z tak długiego okresu czasu.

Postulować także należy kontynuację współpracy z przedstawicielami nauk przyrodniczych. W ramach współdziałania powinna być prowadzona działalność naukowa i popularyzatorska. Konieczne jest prowadzenie działalności wydawniczej, dzięki której byłoby możliwe udostępnienie wielu źródeł pozyskanych w trakcie prowadzonych dotąd długotrwałych prac badawczych.

Kontynuowane również powinno być instytucjonalne współdziałanie pomiędzy Parkami: Lednickim i Nadgoplańskim, a to m.in. ze względu na zbliżoną ich specyfikacją krajobrazu przyrodniczo — kulturowego i w związku z tym z istnieniem podobnych problemów ich zasobów. Współpraca taka z czasem mogłaby objąć i inne Parki w Polsce.

LITERATURA

- Czerniak L., 1980, Rozwój społeczeństw kultury późnej ceramiki wstęgowej na Kujawach, Poznań
- Dzieduszyccy B. i W. 1993, Kruszwicki ośrodek władzy i jego przemiany w XI – XII wieku (w:) Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI – XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej, Wrocław, s. 159 – 172
- Dzieduszycka B. 1977, Rejestr stanowisk archeologicznych w rejonie Jez. Gopła (woj. Bydgoszcz). FAP 26, s. 150 – 158
- 1982, Kompleks polanowicki w okresie wpływów rzymskich i w okresach wczesno i późnośredniowiecznym (wstępne wyniki badań), Komunikaty Archeologiczne, s. 165 – 194
- 1985, Demographic and Economic Transformations in the Area Surrounding the Early Medieval Kruszwica, AP 24, s. 73 – 103
- Dzieduszycki W. 1984a, Wczesnośredniowieczna przeprawa przez Gopło z badań stanowiska 4a w Kruszwicy, SpAr 36, s. 167 – 183
- 1984b, Socjotopograficzne przeobrażenia wczesnośredniowiecznych miast polskich (model kruszwicki), KHKM 32, s. 3 – 21
- 1988, Research assumption and result of interdisciplinary studies in Kuivavia, Študijné Zvesti 25, s. 35 – 40
- 1991/92/93, Społeczno — ekonomiczne uwarunkowania powiązań Pomorza z Kujawami we wczesnym średniowieczu, SIA 33, s. 41 – 63
- Dzieduszycki W., Kupczyk M. 1993, Gopło. Przyroda i człowiek, Poznań

- Hensel W. i Hilczer-Kurnatowska Z. 1972, Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej, 4, Wrocław
- Jagłowski M.P. 1991, Początek i rozwój miasta lokacyjnego w Kruszwicy w świetle informacji archeologicznych i pisanych, *StiM DWP* (36) 18, s. 5 – 26
- Janowska B. 1980, Szata roślinna Gopla w późnym glacie i holocenie oraz wpływ osadnictwa na jej rozwój w świetle badań paleobotanicznych, *PAr* 27, s. 5 – 41
- Labuda G. 1968, Początek diecezjalnej organizacji kościelnej na Pomorzu i Kujawach w XI i XII w., *ZH* 33, s. 19 – 60
- Słaski J., Tabaczyński S. 1959, Wczesnośredniowieczne skarby srebrne Wielkopolski I, Warszawa – Wrocław
- Suchocholski S. 1974, Kruszwica, pow. Inowrocław. Monety z badań wykopaliskowych z lat 1948 – 1973, *WN* 18, s. 111 – 119
- Szamałek K. 1985, Przemiany środowiska geograficznego w rejonie Kruszwicy na przełomie epoki brązu i wczesnej epoki żelaza oraz ich wpływ na osadnictwo, *AP* 19 s. 329 – 366
- 1987, Kruszwicki zespół osadniczy w młodszej epoce brązu i początkach epoki żelaza, Wrocław
- Szenicowa W. 1982, Badania archeologiczne w Łagiewnikach w woj. bydgoskim, *Komunikaty Archeologiczne*, s. 81 – 99
- Zielonka B. 1969/70, Rejon Gopla w okresie późnolateńskim i rzymskim, *FAP* 20, s. 147 – 218

DER LANDSCHAFTSPARK „NADGOPLAŃSKI PARK TYSIĄCLECIA” — SEINE
ARCHÄOLOGISCHEN BESTÄNDE UND STRATEGIE IHRES SCHUTZES

Zusammenfassung

Der Goplo-Landschaftspark enthält, neben den wertvollen natürlichen Vorteilen, auch archäologische Unikatbestände in Form von dort liegenden zahlreichen Besiedlungsgebieten, die von der Wende des Paläolithikums bis zur Neuzeit stammen. In dem Artikel fordert man den gleichwertigen Schutz natürlicher und Kulturbestände. Diesen Absichten kann die wissenschaftliche, Popularisierungs- und Konservations-tätigkeit dienen. Es ist eine Zusammenarbeit mit den Vertretern der Naturwissenschaften notwendig, um die unwiederholbare Spezifik der Natur- und Kulturlandschaft gemeinsam zu schützen. Es wird auch das institutionelle Zusammenwirken des Goplo-Parks und des Lednica-Parks wegen ihrer angenäherten Spezifik gefordert.

ABBILDUNGEN

Abb. 1. Archäologische Fundstellen im Zentralteil der Goplo-Region